

Дзира Я.І. Автопортрет нації. - К.: Бібліотека українця, 1997. - 143 с.

Здавна відомо, що митці, не дуже довіряючи колегам, бралися за пензель самі, щоб відтворити на парсуні свій образ через власне сприйняття. Бо кожна людина знає себе так, як ніхто інший, оскільки дивиться вона на світ і сприймає його, маючи власну усталену систему цінностей. Усе відоме про людину - її образ, особливості характеру, притаманні тільки їй риси, звички, - вивчає наука історичного циклу просопографія. А от портрет народу можна скласти лише маючи інформацію з великої кількості джерел, створених ним у плині часу. Тож саме завдяки сукупній інформації з матеріалів історичних джерел, які беруть витоки з періоду Київської Русі, зі свідчень козацьких реєстрів 1581 та 1649 рр., де зафіксовано імена, прізвища, прізвиська, географічні назви, дані нашими далекими предками, вдалося створити надзвичайно цікаву, прекрасною українською мовою написану книгу, своєрідний національний паспорт українців «Автопортрет нації». Книга переконливо доводить: на своїх прадавніх етнічних землях ми - споконвічно автохтонна нація, державотворча спільнота, з притаманними їй прагненнями відроджувати свою державність.

Кожна з праць відомого українознавця, історика й філолога Ярослава Дзирі завжди з великим інтересом сприймається науковою громадськістю, бо вони цікаві не тільки за змістом, за оригінальністю викладу думок, за великим блоком інформації, взятої з першоджерел і вперше оприлюдненої, а й за концепцією побудови, переконливістю висновків. Беручи до рук нове видання цього автора, ми наперед впевнені, що пізнаємо нові сторінки нашої історії, яку досліджено з притаманною йому ретельністю.

Складається книга з семи розділів-тем. Кожен з сюжетів претендує на епітет «уперше», бо до Я.Дзирі ніхто не проаналізував ці джерела під кутом зору, зробленим автором.

«Найдавніший паспорт козацтва»

(реєстр козацького війська 1581 р.) - то перший розділ книги, в якому автор докладно зупиняється на історичних джерелах, що вперше явили світові рядки неповторного трьохсотлітнього літопису козацького війська. Історія Запорозької Січі - одна з найдраматичніших і найгероїчніших сторінок світової історії, бо йдеться про українську християнську демократичну республіку, що постала з руїн княжої доби.

Перебираючи послідовно свідчення достовірних джерел, автор доводить, що вістки про початок козацчини («козакування») стосуються XV ст. А наступне, XVI ст. залишило щедрі усні й писемні джерела, археологічний матеріал з історії вже організованої і досвідченої козацької військової сили, відомої народам Європи й Азії.

Численні праці попередників автора з цієї теми, написані на основі великої кількості джерел, зафіксували такі цифри: козацькі загони від початкових часів нараховували до тисячі осіб, а в XVI ст. - десятки тисяч. У роки Хмельниччини вони сягали кількох сотень тисяч (європейські армії налічували у той час близько 40-50 тис. вояків).

Саме на козацьке військо звертали увагу поневолювачі - спочатку литовські, потім польські уряди. Козаки могли, перебуваючи на військово-державній службі, захистити південні кордони від степових кочівників. Одночасно в планах, скажімо, польської шляхти, проглядалася можливість використання реєстровості, щоб якимось вплинути на вогнище свободи й волелюбства - Запорозьку Січ.

Я.Дзира, йдучи за хронологією, розповідає про перші полки «низових козаків» (300-500 осіб), очолювані старшинами (потім гетьманами), які були підпорядковані коронному гетьману. За Стефана Баторія (1533-1586) реєстровцям надано містечко Трахтемирів (біля Переяслава) зі шпиталем для хворих, старих, поранених, із монастирем та землями (аж до Чигирини), що слугували старшині як рангові. Отже, Трахтемирів - перша офіційна козацька столиця. Тоді ж вручено реєстровцям клейноди: коругву (прапор), бунчук, герб, печатку, гармату, труби, литаври.

Зауважимо, що реформа козацького війська, яка базувалася на звичаєвому праві, вивела козаків з-під залежності старост і поміщиків. Над ними стояв тепер гетьман. Тож козаки стали привілейованим прошарком суспільства. Звідси й походить постійне нагадування козаків упродовж наступ-

них століть про «давні права вольності, права і привілеї козацькі».

Якщо перші три реєстри 1583 р. налічували близько 600 осіб, то наступні - тисячу та дві тис. кіннотників. У 90-х роках XVI ст. - 20 тис. осіб.

У новоскладених реєстрах (з 1619 р.) число осіб коливалося. Документи фіксують цифри близько 20-40 тис. осіб зі зброєю, а реєстровцями були то 60 тис., то 8 тис. козаків. За Хмельниччини король Ян Казимир погодився на складання 40 тис. реєстру, та через рік чисельність скоротили наполовину.

Із книги читачі дізнаються про історичні події, що впливали на реєстрові зміни, війни, угоди, численні документи. Та історія була знеособлена. Недержавний народ не міг мати правдивої інформації про славетних предків, котрі гинули за свободу. У пам'яті народній в яскравих поетичних барвах, а в чужих джерелах (зокрема, неприхильних сусідів) у викривленому освітленні все ж збереглися імена козацьких ватажків. А от у лету канули ті імена, що в наступних століттях фіксувалися винятково цифрою реєстрів.

Тим часом реєстри - історичне та етнічне джерело й пам'ять живої української мови, своєрідний лексикографічний документ. Так, національну приналежність козаків переконливо розкривають їхні імена, адже до реєстрів часто вносилися не тільки імена, дані церквою, а й їх народні варіанти чи прізвиська. Є в реєстрах білоруські й польські імена та прізвища, литовські («жмудь», «волошини») поодинокі з сербської землі тощо, іноді писар для зручності замість прізвищ указував місце народження чи походження козака, щоб легко було його розшукати.

Спираючись на свої енциклопедичні знання, автор на основі сотень порівнянь, припущень, доказів робить висновки щодо надзвичайної цінності реєстру Івана Виговського, писаря часу Хмельниччини. Тож реєстрові козаки - це окремий суспільний стан українців. Прізвища та імена, занесені в реєстри 1581 і 1649 рр., засвідчують, що ми з прапрадідів автохтонне населення. Міжнародний документ «Реєстр всього війська Запорізького», створений у перші місяці існування суверенної Української держави - восени 1649 р., коли вже не було залежності від сусідніх Речі Посполитої та Росії, а головне - українська мова стала державною. На останній сторінці «Реєстру» - власноручні підписи видатних державних діячів України - гетьмана

Богдана Хмельницького та генерального писаря Івана Виговського (останнього ще й польською мовою). Він скріплений державною печаткою із зображенням козака з рушницею. 808 сторінок - то задокументована інформація про духовний та матеріальний спосіб життя українців. У «Реєстрі» сотні імен і прізвищ, однозвучних з іменами видатних історичних і культурних діячів нашого народу. Чимало перелічених прізвищ зустрічаються і понині в тих краях, де живуть їхні нащадки, наші сучасники. Навіть прізвище нашого Президента Леоніда Кучми є в тому «Реєстрі».

Як мартиролог вічної пам'яті читаємо ми ті списки з тисячами імен, де є і наші предки, бо прізвища наші співзвучні.

Усі розділи книги пронизані великою ідеєю патріотизму, любові до нашого народу, до його історії. Розділи «Згадаймо праведних гетьманів»; «Лицар національного духу» та «Нащадок гетьманів» (присвячені розвідкам маловідомих сторінок життя Гоголя) та ін. - всі беруть витоки з тих реєстрів як багатопланових джерел, котрі надихатимуть ще на працю-пошук не одного допитливого науковця.

*Ярослава Іщенко,
аспірантка Інституту історії
України НАН України*

*Олена Співак,
студентка Київського
Національного університету
імені Тараса Шевченка*

Непомнящий А.А. Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX - начале XX века. - Симферополь: Таврида, 1998. - 208 с.

Нині в українській історіографії з'явився ряд досліджень, присвячених проблемам історичного вивчення окремих регіонів Закарпаття, Чернігівщини, Поділля, Волині.

У праці А.А.Непомнящего «Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX - начале XX века» висвітлюються сторінки розвитку історичного краєзнавства регіону. За структурою це збірка нарисів, кожен з яких може сприйматись як окрема розвідка, а в сукупності в них простежуються основні тенденції розвитку історичного вивчення Кримського півострова протягом указанного періоду. Автор залучив до наукового обігу значну кількість раніше невідомих архівних матеріалів, установив авторство багатьох анонімних публікацій.

Перший нарис книги присвячено аналізу спогадів мандрівників по Криму в першій третині XIX ст., серед яких було чимало іноземців. Їхні записки стали базовим матеріалом для подальших досліджень краю.

Історія регіонів України привертала увагу багатьох зарубіжних науковців, доробок яких не завжди доступний нашому читачеві. Тому актуальним є звернення А.Непомнящего до праць А.Кларка, Г.де Кастельно, Г.Форстера та ін.

Автор висвітлив внесок періодичних видань — «Новороссийского календаря», «Одесского вестника» - в історичне вивчення кримських старожитностей. Ряд нарисів книги присвячено аналізу наукового доробку відомих краєзнавців: В.Кондаракі, Ф.Бруна, Л.Коллі, Х.Кучук-Іоанессова.

Нарис «Историческое краеведение Крыма на страницах местной периодической печати» акцентує увагу на матеріалах, видрукованих у «Таврических губернских ведомостях», що видавалися з 1838 р. і відігравали протягом XIX ст., як і інші подібні «Ведомости», важливу роль в активізації регіональних досліджень силами місцевої інтелігенції.

У наступному розділі монографії розглядається діяльність Таврической ученой комиссии щодо вивчення Криму. Її збиральницька діяльність спрямовувалась на виявлення історичних документів, збереження і реставрацію архітектурних пам'яток; аналізуються і матеріали, видруковані в «Известиях Таврической ученой комиссии».

Загалом у праці А.Непомнящего ґрунтовно висвітлено основні проблеми розвитку історичного вивчення Криму в XIX — на початку XX ст. Але деякі недоробки в дослідженні є.

Так, на с.11 автор пише про перший етап розвитку історичного краєзнавства півострова, однак не наводить цю періодизацію повністю. В іншому місці йдеться про праці В.Кондаракі як про етап у розвитку кримського краєзнавства, а якими ж були інші етапи? Науковий доробок В.Кондаракі проаналізовано в нарисі «К вопросу об изучении истории и этнографии Крыма 60-х - начале 80-х гг. XIX века», але не згадано праці інших дослідників цих років.

Аналіз наукового доробку краєзнавців у монографії поверховий. Автор не визначає проблематику публікацій, напрями досліджень, часто говорить про «ряд цікавих статей», однак не конкретизує, чим саме вони зацікавлюють. Зазначаючи, що багато розвідок про історію населених пунктів Криму містять фактичні помилки, хибують ідеологічними штампами, не доводить, якими є ці помилки, в чому суть штамлів.

Іноді незрозуміло чи автор пише про дослідницькі праці, чи це інформація про поточні події.

Зі змісту нарисів «Крымский горный клуб и развитие исторического краеведения» неясно, яку ж роль відіграв цей клуб у вивченні історії півострова. Автору слід було б конкретніше розповісти про проведені дослідження, охарактеризувати тематику рефератів, назвати прізвища дослідників, проаналізувати їхні погляди на кримську старовину.

Безперечно, в одній монографії неможливо висвітлити багатий творчий доробок краєзнавців Криму. В цілому ж праця А.Непомнящего є актуальною і потрібною, буде корисною науковцям, студентам, усім, хто цікавиться рідною історією.

*Іван Ярмошик,
викладач Житомирської філії
Міжрегіональної Академії управління
персоналом, к.і.н.*